DİNLER TARİHİ ARAŞTIRMALARI – VII

TÜRKİYE'DE DİNLER TARİHİ

(Dünü, Bugünü ve Geleceği)

TÜRKİYE DİNLER TARİHİ DERNEĞİ YAYINLARI

ÅKE HULKTRANTZ VE DİNİ-EKOLOJİK YAKLAŞIMI

Doç;. **Dr. Fuat AYDIN**
Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

Amerika yerli dinleri uzmanı İsveçli, Åke Hulktrantz'm ve onun, Masik hale g—— olan dinler tarihi, karşılaştırmalı din çalışması ve fenomenoloji gibi yaklaşımlardan farklı ve yeni bir yaklaşım olarak ele aldığı ekolojik din yaklaşımının konu edinileceği bu çalışma, iki ana bölüme ayrılacaktır. Birinci boliimde, Türkiye'de pek de tanınmayan batılı din çalışanları listesinde yer alan Åke Hulktrantz'm hayatı ve belli başlı eserlerine yer verilecek; ikinci bölümde ise onun Ekolojik Din yaklaşımından ne anladığı ve bununla ne yapmak istediği, diğer yaklaşımlardan farkı ve onlara katkılarının ne olduğu, Hulktrantz'm yazılarından hareketle ortaya konulmaya çalışılacaktır.

Åke Hulktrantz Hayatı ve Eserleri

Åke Hulktrantz, İsveç'te Nisan 1920'de doğdu. Stockholm'e taşındıktan sonra 1939'da Karşılaştırmalı Din, Etnoloji ve Tarih çalışmalarına başladı. Dört yıl sonra Stockholm Üniversitesi'nden lisans diplomasını aldı. Lisans düzeyi çalışmalarının bir parçası olarak 1944 ve 1946'da Lapplar ya da Saamier yerlileri arasında alan çalışması yapn. Hiçbir zaman Saami dini, birincil çalışma alanı olmamakla birlikte daha sonra konuyla alakalı birqok makale yazdığı gibi, Louise Bäckan ile ortak olarak *Studies* in *Lapp and Shamanism* (1978) ve *Saami Prechristian Religion* (1985) adlı kitapları da kaleme aldılar. Lisans qalqmalan ona, 1946'da Etnoloji ve 1948'de Karşılaştırmalı Tarih'te lisans derecesi kazandırdı. Ph. D için çalışmaları vesilesiyle Wyoming ve Idaho'nun Shoshone Kızılderilileri arasmda bir dizi alan çalışmasına başladı. Daha sonra, Arapaho ve kuzey ovalarının diğer kabileleri arasmda alan çalışmaları yapn. Stockholm'e dönüşte *Conceptions of the Soul among North American Indians* adlı çalışmasını 1953'de doktora tezi olarak takdim etti. The Museum of Etnography tarafından monografi serisinin ikinci büyük kitap olarak *The North American*

Indian Orpheus Tradition (1957) adıyla yayınlanan 545 sayfalık bu devasa, ancak seçkin çalışması ona hem doktor unvanı kazandırdı hem de Etnografya bölümüne doçent olarak atanmasını sağladı. Hulktrantz beş yıl sonra, Karşılaştırmalı Din kürsüsüne profesör olarak atandı ve aynı zamanda Stockholm Üniversitesi'ndeki Karşılaştırmalı Din Enstitüsü müdürü oldu. Buradaki öğretim hayatı 1986'daki emekliliğine kadar devam etti.

1960'lar, 70'ler ve 80'ler boyunca Hulktrantz, genel olarak etno-tarih ve din ekolojisinin de içinde yer aldığı metodoloji, kültürel tarih, kuzey Amerikan Kızılderilileri, kutup dinleri ve Şamanizm'e yönelik çalışmalarını sürdürdü. 1960'da hala kullanışlı bir sözlük olan *General Ethnological Concepts* adlı çalışmasını yayınladı. Daha bir lisans öğrencisi iken ilişkisinin başlamış olduğu Amerika yerli dinleri hakkında birçok metin yayınladı. Bunlar arasında örnek olmak üzere şunlar zikredilebilir: *Les religions des Indiens primitifs de l'Amérique* (1963), *The Religions of the American Indians* (1979), *Belief and Worship in Native North America* (1981) ve *Native Religions of North America* (1987).

Bir diğer çalışması olan *The Study of American Indian Religions* (1983), teorik ayrıntılarından daha ziyade onun ampirik yaklaşımı ve metodolojiye yönelik ilgisi bakımından önemli bir metindir. *The Attraction of Peyote: An Inquiry into the Basic Conditions for the Diffusion of the Peyote Religin in North America* (1997) adlı çalışmalarında Peyotizm ve Yerli Kuzey Amerika kilisesi hakkındaki büyük kaynak malzemeyi gözden geçirdi ve Wyoming'deki Vahşi Nehir Kızılderili yerleşim yerindeki güney doğu Shoshoneleri hakkındaki tecrübelerini ilave etti. Her zaman olduğu gibi bu konuya da esas olarak tarihsel ve işlevsel bir bakış açısından yaklaştı.

1986'daki emekliye ayrılmasına rağmen çalışmalarına ara vermeyerek başta *The Encyclopedia of Religion* olmak üzere birçok Avrupa ve Amerika dergisinde, maddeler ve makaleler kaleme almayı sürdüren Hulktrantz, 3 Kasım 2006'da vefat etti. Onun ölümüyle İsveç, Erland Nordenskijöld[1] ve

---

1 "Nils Erland Herbert Nordenskiöld (19 Temmuz 1877, Strömm - 5 Temmuz 1932, Stokholm, İsveç), Güney Amerika Yerlileri üzerine araştırmalarıyla tanınan İsveçli etnolog ve arkeolog. İsveç ve Danimarka'da antropoloji çalışmalarını önemli ölçüde etkilemiştir.
Bilim adamı ve kâşif Adolf Erik Nordenskiöld'ün oğluydu. Patagonya (1899), Arjantin ve Bolivya'da (1901-1902) zoolojik araştırma gezileri, Peru ve Bolivya dağlarında arkeolojik araştırmalar yaptı (1904-1905). Bolivya-Brezilya sınırındaki or-

Sigvald Linné'den beri Amerikan yerlileri çalışmaları alanındaki önde gelen bilim adamını kaybetmiş oldu.

Paul Radin[2], Robert Lowie[3] ve Alfred Koreber[4] gibi önde gelen bilim adamlarının yakın arkadaşı olan Hulktrantz, doktora tezinin tanınmaya başlamasından itibaren, farklı üniversiteler tarafından dersler ve uluslar arası konferanslar vermek üzere davet edilmiştir.

Boston Brandis Üniversitesinde (1958) ve Missoula Montana Üniversitesi'nde (1977) ve birkaç dönem (1973, 1977, 1980) Santa Barbara'daki California Üniversitesi'nde ziyaretçi profesör olarak bulundu. Avrupa'da Aberdeen, Bergen, Bloomington, Budapeşte, Cologne, Frankfurt, Helsinki, Leicester, Turku ve Viyana'da misafir profesör olarak görev yaptı. 1981-82 yıllarında Abeerdeen'de Giffort Konferanslarını ve California, Berkeley'de Foester Konferansını vermek üzere 1983'te davet edildi.

1993'de Budapeşte'deki The Conference on Shamanism'e başkan seçildi ve 1994 yılında Stockholm ve Uppsala'da gerçekleştirilen the International Congress of Americans'ın başkan yardımcısı olarak atandı. 1980'de (Winnipeng'deki Amerika çalışanları Kongresi) ve 1993'de (International

---

manlarda yaptığı araştırmalarda tümsek mezarlar ve içine ölü konan kaplar ortaya çıkardı. Güney Amerika kültürünü oluşturan birçok öğenin dağılım haritasını çıkarma konusunda çeşitli yöntemler geliştirilmesine öncülük etti ve son derece karmaşık bir alanın kültürel tarihini yeniden kurmayı başardı.
1913'te Göteborg Müzesi'nin etnografyadan sorumlu müdürü olan, 1924-1932 arasında da Göteborg Üniversitesi'nde ders veren Nordenskiöld, yarı popüler nitelikte gezi öyküleri, birçok makale ve kitap yazdı. Bol resimli *L'Archéologie du bassin de l'Amazone* (1930; *Amazon Havzasının Arkeolojisi*) bunlar arasındadır. *Comparative Ethnographical Studies* ise (10 cilt, 1919-1938; *Karşılaştırmalı Etnografya Çalışmaları*) en önemli yapıtıdır. Bu kitapta Bolivya kabilelerinin maddi kültürünü inceleyen Nordenskiöld, doğal çevre ile başka öğelerin kültürel kalıpları üzerindeki etkisini araştırmış, Kulturkreis kavramına ilişkin kuşkularını belirtmiştir" http://tr.wikipedia. org/wiki/Erland_Nordenski%C3%B6ld 25. 11. 2009.

2 Paul Radin (Nisan 2, 1883 – Şubat 21, 1959), çok yaygın bir kesim tarafından okunan, erken yirminci yüzyıl Amerikan kültür antropologu ve folkloristidir.

3 Robert Henry Lowie (Haziran 12, 1883 – Eylül 21, 1957) Amarika doğumlu antropolog. Kuzey Amerika kızılderileleri uzmanı. Modern antropolojinin gelişmesine sağlayanlayan biridir.

4 Alfred Louis Kroeber (Haziren 11, 1876 – Ekimi 5, 1960) yirminci yüzyılın ilk yarısı Amerika antropolojisinde en etkili şahsiyetlerden birdir. http://en. wikipedia. org/wiki/Alfred_Kroeber. 25. 11. 2009.

Society for Shamanistic Research, Budapeşte) akademik başarılarından dolayı ödüller almıştı. 1997'de Helsinki Üniversitesi tarafından kendisine Teoloji Fahri Doktorası verildi. Hulktrantz aynı zamanda, kendisinin ortak kurucularından olduğu Swedish Americanist Society'in de içlerinde yer aldığı birçok bilimsel cemiyetin ve akademinin üyesi olmuştu[5].

Ekolojik Din Yaklaşımı

Yunanca "ev, barınak, ev idaresi ya da yaşam ilişkileri anlamına gelen" οικος/oikos kelimesiyle, çalışma bilgi anlamına gelen -λογία/logia'dan türeyen ekoloji kelimesi çoğunlukla yanlış olarak çevreyle (environment) eş anlamlı olarak kullanılır. Çevre, bir organizma için dışsal olan bütün faktörleri ve ölçekleri betimler. Bunlar içinde, sıcaklık, radyasyon, ışık, kimya, iklim ve jeoloji gibi biyolojik olmayan faktörler ve genler, hücreler, organizmalar, aynı yeri paylaşan aynı türden türler ve aynı türden olmayan türden üyeler gibi biyolojik faktörleri içerir. Oysa ekoloji, farklı organizma derecelerindeki organizmalar arasında ilişkiler ağıyla ilgilidir. Ayrıca o, kendisini bütüncüllüğe adayan birkaç akademik disiplinden biri olmak bakımından çevresel çalışmalardan ayrılır.

Sistematik ekolojik çalışmalar, Aristo'ya ve Theophrastus'a kadar geri götürülebilecek olsa da, ilk olarak kendisinden *Oekologie* olarak Alman biyolog Ernst Haeckel tarafından 1866'da bahsedilmiş ve "!organizmaların çevreyle ilişkisinin kapsamlı bilimi" olarak tanımlanmış olsa da, bilimsel bir disiplin olarak nispeten yeni olup, çoğunlukla yirminci yüzyılın ikinci yarısında öne çıkmaya başlamıştır[6].

---

5 Ake Hulktranz'ın, çalışmalarına dair ciddi bir bibliyografya çalışması olmasına rağmen hayatı hakkında ayrıntılı bilgilerin bulunabileceği bir kaynağa ulaşamadım. Burada verilen bilgiler tek bir kaynaktan, http://www. americanists. se/index. php?option=com_content&task=view&id=65&Itemid=88'de yer alan Christier Lindberg'in yazısından aynen alınmıştır. http://www. giffordlectures. org/Author. asp?AuthorID=84'de yer alan ve *Shaman*, vol. 14 (2006)'dan ve karısıyla yapılan bir röportajdan alındığı söylenen kısa biyografi ise çok kısadır ve bizim yararlandığımız yukarıdaki kaynağa hem hiçbir şey ilave etmemektedir. *Shaman* dergisi editöründen bu konudaki yardım taleplerimiz de, kendilerinde ayrıntılı bir bilgi bulunmadığı gerekçesiyle pek bir işe yaramadı.

6 en. wikipedia. org/wiki/Ecology. 30. 11. 2009.

Çevre bugün, yalnızca çağdaş bilimde değil fakat hayata yönelik pratik bakış açısından geleceği planlamada ve doğal kaynakların muhafazası mücadelesinde fevkalâde öneli bir konu, insanlık ve gerçekten de insanın varlığını devam ettirmesi için anlamlı bir ortam haline gelmiştir[7].

Hulktrantz çevreyle, kültürel nicel olarak ölçülebilecek olan demografi ve doğal kaynaklar kadar doğal muhit, topografi, yaşam alanı ve iklim anlamını, kasteder. Ekolojik tartışmalarda genlikle görülen, sonuncusunun ekonomik yönünün gözetilmesi durumudur. Hatta din çözümlemecileri bile, çevreyi bu dar anlamda yorumlamışlardır. Ancak ekolojinin kültür ve din çalışmasına tam olarak uygulanması, geniş ekonomik fenomenler sahasını içermesi gerekir[8].

Çevrenin İnsan Üzerindeki Etkisi

Erken dönem antropo-coğrafyacılar ve beşeri ekoloji çalışanları, çevresel etkinin olumlu, değişimi arttıran gücünü bir gerçek olarak kabul ettiler. Onların bu abartmaları, içlerinden meşhur bilim adamı Friedrich Ratzel ile antropoloji ve etnoloji sahasındaki daha sonraki araştırmacılar tarafından kabul edilmeyip reddedildi. Gerçekten de çevrenin yaratıcı önemini değil de, sınırlayıcı önemini vurgulama hususunda antroploglar, çok güçlü bir şekilde ekolojistlere karşı çıktılar. Ancak haklı olarak kültür oluşturmada, kültürün ve geleneğin rolünün altını çizerek onların bu rolünü vurguladılar[9].

Onlardan bir adım daha ileri giden Daryll Forde, çevre ve kültürün kendisiyle karşılıklı olarak etkileştiği süreci değerlendirirken, "fiziki şartların beşeri eylemler için hem sınırlayıcı hem de izin verici ilişkilere sahip olduğunu" söyler. Onun için de çevre, bir takım gelişmelere izin verici olarak kabul edilir, fakat yaratıcı olarak kabul edilmez[10].

Julian H. Steward, kısa bir süre sonra meslektaşlarının, çevre-kültür ilişkileri bakımından bazı şeylerin noksan olduğunun farkına vardı. Steward,

---

7 Âke Hulktrantz, "Religion-ecological Approach", *Science of Religion Studies in Methodology, Proceedings of the Study Conferanca of the International Association fort he History of Religions, held in Turku, Finland, August 17-23, 1973*, Moutern Publishes, The Hague 1979, s. 222-223.

8 Hulktrantz, "Religio-ecological Approach", s. 223.

9 Hulktrantz, a. g. m. , s. 225.

10 Hulktrantz, a. g. m. , s. 225.

Forde'nin orta terimini (middle term) ve kültürel gelenek tespitini kabul etti, anca onu çevrenin yaratıcı gücü hakkındaki müspet değerlendirmesiyle birleştirdi. Yani, kültürel gelişme eski çevrecilerin düşündüğü gibi, çevreye otomatik bir cevap değil, fakat oluşturucu, yaratıcı süreçlerin kültürel ekolojik adaptasyonların bir sonucudur. Steward'le ilişkilendirilen ve kültürel ekoloji olarak bilinen bu disiplin, verili bir toplum ve onun doğal çevresi, hayat tarzlarını destekleyen yaşam biçimleri ve ekosistemleri arasındaki ilişkileri çalışır. Bu yaklaşıma göre, kısmen çevreye tabii olan küçük ölçekli toplumlarda, çevre, söz konusu toplumun organizasyonunun ve diğer beşeri kurumların oluşumunda ana etkendir[11]. Kültürel ekoloji, çevrenin insanın davranışları üzerinde çevresel belirleyiciliği/determinizmi ima ettiği için 1950'lerden beri birçok kişi bu yaklaşım tarzına saldırmakla birlikte, Steward'ın metodolojisi hala, çevre-kültür ilişkileri çalışmalarında en semereli yaklaşım olmayı sürdürmektedir[12].

Çevrenin insan toplumu üzerindeki etkisini kabul etmekle birlikte Steward, kültürel ekoloji uyumsal sürecini, sosyo-kültürel entegrasyonun tarihsel oluşum öncesi yönleri ve seviyeleriyle ilişkilendirmeye çalıştı. Ona göre, ekolojik adaptasyon en çok, yaşamda ve teknolojide görülür; dinde ve entelektüel kültürde ise bu etki görülemeyecek kadar etkisizdir[13].

Hulktrantz için, Steward'ın din ve entelektüel kültürde bu sürecin etkisinin azaldığını söylemekte haklıdır. Çünkü onun asıl ilgisi, mümkün olduğu ölçüde kültür-ekolojik sürecin doğasını açık bir şekilde göstermek olduğundan, çözümlemesinde dini ıskalamıştır. Ancak Hulktrantz'a göre, Steward'ın modelini, bütün özellikleriyle kabul ederek ve onu dine uygulayarak, daha ileriye doğru geliştirmek mümkündür.

Dini-Ekolojik Yaklaşım

Yukarıda kısaca ifade edildiği gibi modern dönemde çevreye yönelik ilginin bir sonucu olduğu gibi görünse de, aynı zamanda akademik hayatının büyük bir kısmını Amerika yerlilerinin dinlerini araştırmaya adamış olan Hulktrantz, çalışma alanı olan dinlerde çevrenin etkisinin büyük olduğuna yönelik tecrübesi, hem de dinler tarihçilerinin ilkel olarak adlandırılan dinle-

---

11 http://en. wikipedia. org/wiki/Cultural_ecology.

12 Hulktrantz, "Religion-ecological Approach", s. 226.

13 Hulktrant, a. g. m. , s. 226.

2. Çevre, kültür üzerindeki etki vasıtasıyla dini tezahürlerin organizasyonunu tahrik eder. Bu bağlamda olmak üzere iki organizasyon zikredilebilir.

a. Dini yapı, bazı bakımlardan ekolojik istekleri yerine getiren sosyal yapıyı yansıtır. Mesela, nüfus yoğunluğuna ve karmaşık grup oluşumlarına izin vermeyen ekolojik durumda, ayrıntılı bir biçimde katmanlaşmamış bir topluma yer yoktur; bu yüzden de hiyerarşik bir din adamlığının ortaya çıkmasına imkân yoktur. Mesela, düzenli olarak gidilen mabetler, yerleşik dini grupların oluştuğu yerlerde ancak var olur.

b. Dini model/örüntü, ekolojik uyumun belli bir tipine esas olan bir toplumdaki mevcut şartlara gönderme yapan bir ideoloji ve değer sistemini ifade eder. Yeni bir ekolojik gereksinim ortaya çıktığında, bu model dağılır ya da yeniden bir denge kurmak maksadıyla değiştirilir[15].

Dini-Ekolojik Yaklaşım Nedir?

Çevrenin dinin de içinde yer aldığı kültürel süreçleri, sınırlama ve geciktirme yanında onu tahrik ederek harekete geçirdiği[16] bu yüzden de dini formların organizasyonunda ve gelişiminde çevrenin kesin etkisini kabul eden[17] dini-ekolojik yaklaşım, bir dinin çevresel entegrasyonunu ve bu entegrasyonun içerimlerini çalışır[18]; bir başka ifadeyle dini ifadenin şekilleriyle ve bu şekiller tarafından motive edilen hususi dini muhtevalarla ilgilenir[19].

Dine yönelik ekolojik yaklaşım her ne kadar Steward'ın kültürel ekolojisinden alınmış olsa da, bu yeni bir yaklaşım tarzı değildir. O, beşeri bilimlerin ekolojideki daha eski usullerin bir parçası olarak vardı. Yakın doğu dinlerinin dini-tarihisel çözümlemesine uygulandı ve tabiatın tecrübelerinin insana tanrılar ve mitler sağladığı şeklindeki daha eski evrimcilerin doktrinlerinde de ima edilmekteydi. Bununla büyük volkanların tanrıları doğurduğunu değil fakat bu dağlarla ilişkilendirilen tanrılara dair inançlara yönelik ifadeler oluşturdukları ya da oluşumuna katkıda bulundukları kabul edilmektedir. Bugün geçmişin ekolojik itkileri, onların ve metodolojik önemlerinin bilincinde olmamıza denk

---

15 Hulktrantz, a. g. m. , s. 145.
16 Hulktrantz, "Religio-ecological Approach", s. 225.
17 Hulktrantz, "Religio-ecological Approach", s. 223
18 Hulktrantz, a. g. m. , s. 221.
19 Hulktrantz, a. g. m. , s. 222.

düşecek şekilde rafine edilmiş ve değiştirilmiş olarak yeniden ortaya çıkarlar ki, bu anlamda dini ekoloji yeni bir yaklaşımdır[20].

Din çalışmasındaki bu yaklaşım, Hulktrantz'a göre tarihsel ya da fenomenlojik yaklaşım için bir alternatif olmaktan daha ziyade onlar için yeni bir bilgi sağlama yoludur. Dini, onun genel çevresel çerçevesi içinde araştıran dini-ekolojik yaklaşım bize, cesur karşılaştırmalar yapmaya izin veren yeni operatif bir kavram, bütün kültürler ve dinlerle ilişkili bir tip kavramı sağlar[21]. Bu yaklaşımla Hulktrantz, elde edilen ve bu kavramlara yapılacak olan karşılaştırmalarla ilkel dinlerdeki kültürel safhaları aydınlatmayı hedefleyen dini-ekolojik yaklaşım, farklı kültürlerdeki dini benzerliklere yönelik geçmişte ve hala kullanılan bir açıklama tarzı olan yayılmacılığa karşı çıkar ve ona yönelik alternatif ya da tamamlayıcı bir açıklamanın,[22] ekolojik uyum ya da ekolojik kümelenmede bulanabileceğini göstermeye çalışır.

Dini-Ekolojik Yaklaşımın Sahası

Dini-ekolojik yaklaşım, birincil olarak kültürleri tabii çevreye dayanan dinlerin yani, primitif olarak adlandırılanların çalışılması hususunda anahtar olan bir yaklaşımdır. İnsan kültürü ilerlerken, onun tabiata bağımlılığı gittikçe azalır; bu yüzden de kültürel gelişime bağlı olan din, kendi evrimci gelişim sürecinde, gittikçe artan bir şekilde, bir zamanlar kendisini pençesinde tutan ekolojik faktörlerden bağımsız hale gelir. Oysa şehirleşme ve endüstrileşmenin etkisinde kalmamış olan primitif dinlere döndüğümüzde onların hem doğrudan hem de dolaylı bir şekilde çevrenin dikkate değer bir etkisini açıkça gösterdiklerini görürüz[23]. Bu yüzden dini-ekolojik araştırma, ilkel dinlerde, çevre, kültürel öz ve geleneksel faktörler arasındaki karşılıklı etkileşimi, dini şekillerin ve dini süreçlerin anlaşılması hususunda bize kullanışlı bir anahtar verir. Bununla da, bu türden dinleri kültürel indekse, kültürel tarihe ve sosyal yapıya gönderme yapmakla çözümlemenin yeterli olmadığının farkına varırız [24].

---

20 Hulktrantz, a. g. m. , s. 226.

21 Hulktrantz, a. g. m. , s. 230.

22 Whaling, *Contemporary Approaches to the study of religions*, The Humanities, Walter de Gruyter, Berlin 1984, I, 229.

23 Hulktrantz, "Religio-ecological Approach", s. 229.

24 Hulktrant, a. g. m. , s. 229.

Dini-Ekolojik Yaklaşımın Metodu

Dini-ekolojik araştırmanın hedefi, karşılaştırmalar yapmak maksadıyla şimdiki durumda tarih öncesi ve ilkel dinlerde bulunan din tiplerinin, modellerinin ve özelliklerinin kabul edilebilir bir listesini hazırlamaktır. Bu din tiplerini belirlemek için dini-ekolojik yaklaşım şu usulü takip eder:

"Önce kültürel tipi ve arkeolojik veriler tarafından ortaya konulan toplumsal organizasyonu belirlemeye çalışır. Sonra, kültürel öz ve toplumsal organizasyonu din tipinin hususi bir tipiyle ve muhtemelen de bu din tipi içindeki bir parçayla ilişkilendirir. Çağdaş ilkel toplumlardaki dinler hakkındaki karşılaştırmalı dini-ekolojik bir araştırmanın sonucu olarak bu din tipi tanımlanmış olmalı. Bu yüzden din ekolojistinin zorunlu bir görevi, dini tipler kataloguna/listesine katkıda bulunmaktır. Arkeolojik verileri uygun bir din tipiyle ilişkilendirmeyle araştırmacı belli bir mahaldeki/sitteki dini düşüncelerin genel doğasını ortaya çıkarabilecektir. Hususi arkeolojik özellikler –bir ayı mezarı, bir kaya-resmi- genel dini yorum hakkında doğrudan bir kanıt sağlayabilir ve dini-ekolojik faaliyeti destekleyebilir"[25]. Böylece din ekolojisi, tarih öncesi dinler gibi zor bir konuyla ilgilenmenin yeni bir yolunu sağlar. Ancak bu şekliyle, tek tek inançları ve düşünceleri aydınlatmayıp, bizi dini yapılar ve örüntülerle ilgili güvenilir varsayımlarla teçhiz eder[26].

Dini-ekolojik çalışması din üzerindeki çevresel etkinin niteliği ve özünü, Steward'ın kültürel ekolojisindeki "kültür tipi"ne tekabül eden "din tipi"nin belirlenmesiyle değerlendirmektir. Bu din tipi, ilgili kültürel öze ya da onunla yakından ilişkili dini modeller ve özellikleri içerir. Ve bu yüzden de çevresel uyumlardan kaynaklanır. Çevre, kültürel öz, kültürel düzey ve temel dini özellikler gibi parçalardan oluşun din tipi, sabit coğrafi bir alanın fenomenleriyle sınırlandırılamaz, fakat farklı alanlarda benzer ekolojik bir entegrasyona sahip fenomenleri de içerir. Ancak o, ekonomik ve teknik düzeyin, ilgili bütün kültürel özlerde aynı olduğunu varsayar. Bu düzey, burada basitlik adına "kültürel düzey" olarak adlandırılır. Din tipi, şimdi farklı yerlerde benzer bir ekolojik uyuma sahip ve bunun kültürel bir düzeyi temsil eden önemli dini özellikler ve komplekslerin bir grubu olarak tanımlanabilir.

Din tipi, Steward'ın kültürel tipine karşılık gelir. Kültürel tip ise ancak "yaşam faaliyetleri ve ekonomik düzenlemelerle çok yakından ilişkili olan

---

25 Hulktrantz, a. g. m. , s. 234.

26 Hulktrantz, a. g. m. , s. 234.

özellikler kümesidir" ve araştırılan kültürün temel özelliklerine dayanan ve ampirik olarak bu düzenlemelerle yakından ilişkili olması belirlenmiş olan toplumsal, siyasi ve dini örüntüleri içeren kültürel öz ve ekonomik ve teknik düzeyin karşılığı olarak kullanılan kültürel düzeyden hareket edilerek karşılıklı kültürel bir araştırmanın sonunda kesin olarak belirlenir. Bu şekilde belirlenen kültürel tip, farklı etnik gruplardaki sosyal ve kültürel entegrasyonun özdeş bir düzeyindeki kültür-çevre simbiozminin düzenliliklerinin altını çizen bir kavramdır. Steward'a göre, "bir kültür tipi ilk olarak kültürel ekolojik adaptasyonun karşılıklı-kültürel düzenlilikleri tarafından belirlenir ikinci olarak sosyo-kültürel entegrasyonun benzer bir düzeyini temsil eden kültürel öze ait özelliklerden oluşur". Bu şekilde kültürel tip belirlenir belirlenmez, din tipini formüle etmek mümkün hale gelir.

Mesela, Çöl göçebeliği açıkça çevresi çok iyi çizilmiş bir kültürel tiptir ve çöl göçebe din, ona ait bir din tipidir. Eşit derecede bir başka iyi tanımlanmış kültürel din tipi, doğal sonucu kuzey kutup dini olan, kuzey kutup avcı kültürüdür. Burada hayvanlarla hayvanların avlanmasıyla ilişkili anlaşmalar, kavramlar ve ritler üzerindeki vurgusuyla karakterize edilen bir din buluruz. Sıklıkla hayvanların efendileri olarak işlev gören hayvan şeklindeki ruhlar; av büyüsü ve av kehaneti ve hayvan törenciliği (yani ayı ritleri).

Yine ekolojik önemlerine göre taşlar, göller vs. hakkındaki yerel ibadeti de algılayabiliriz; meskenlerin yapısını yansıtan bir Evren anlayışı; Şamanizm şekilleri ve beşeri uygulayıcılar üzerindeki isteğine tekabül eden Şamanizm'in yoğunluğu ve keskin kuzey kutbu şartlarına göre değiştirilen ya da onlar tarafından tahrik edilen şekillerdeki gömmeler. Aynı şekilde şamanistik uzmanlaşmanın ve tabiatüstü güçlerin hiyerarşik üst üste binmelerinin nispi yokluğunu da, çevre tarafından zorunlu hale getirilen sınırlardan dolayı, farklılaşmanın ve tabakalaşmanın yokluğuyla ilişkilendirebiliriz[27].

Tarihsel verilerden hareket edilmiş olsa da, ister çöl göçebe dininden isterse kuzey kutbu avcı dininden söz edelim, her iki durumda da tin tipi, özü bakımından zamansızdır: İlkesel olarak o, benzer düzey ve entegrasyonun ekolojik ve teknolojik şartlarının hazır olduğu her yerde bulunur. Tarihsel etkiler, belli özellikleri bastırarak ya da vurgulayarak değişen modeller yaratabilir, ancak genel referans çerçevesi aynı olmaya devam eder.

---

27 Hulktrantz, "An Ecological Approach", s. 147.

Hulktrantz'a göre, bu şekilde elde edilen dini tipi anlayışı dini geçmişin tarihsel yeniden inşası için elverişlidir. Bu yeniden inşalar için kullanılan metotlar, arkeolojik malzemeden antik bir dini resmini yapmanın mümkün olduğunu, etnografik belgenin kültürel ve dini endeksini bileceğimizi ve etnografik belge ışığında arkeolojik malzemeyi yorumlamanın tavsiye edilebilir olduğunu varsayar[28].

Dini-Ekolojik Yaklaşımın Bize Sağlayacağı Şeyler

Bunlar aynı zamanda dini-ekolojik yaklaşımın yapmayı istediği şeylerdir. Hulktrantz bunları ayrıntılı bir şekilde ele almasına rağmen biz burada maddeler halinde sıralamakla yetineceğiz.

1. Dinler ve dini özelilikler arasında fenomenolojik karşılaştırmalar yapmaya imkân verir.

2. Din tiplerini tarihsel katmanlar halinde düzenlemeyi sağlar. Bunun sağlayacağı kazanç, ekolojik olarak yorumlanabilecek olan dini özelliklere, hususi tarihsel konfigürasyonlar olarak gönderme yapılacak olmasıdır. Din tarihçisi, hayvan şeklindeki ruhların çok erken tarihli avcılık dinlerinde kendi doğal köklerine sahip oldukları ya da putlara ve kutsal yığınlarda hazır bulunan rahiplerin ilk olarak daha sonraki zirai dinlerde göründükleri gerçeğinin farkına varacaktır.

3. Din ekolojisi, dini dinamikler hususunda daha derin bir perspektifi gerçekleştirme hususunda bize yardım eder. Dinin şekillerinin ve örüntülerinin dış şartlara dayandığı ve bizim genellikle dini muhtevanın sahih ifadeleri olarak düşündüğümüz şeyin, gerçekte tesadüfî tezahürler olduğunu algılamamızı sağlar.

Bu yüzden de, din ekolojisi dinin tesadüfî şekillerinden onu ayırır; o nedensel ifadenin ve sahih inancın ne olduğunu gösterir. Çevresel adaptasyon ve tarihsel süreçler tarafından aşılanan bir dinin dışsal niteliklerini kaldırarak bu dinin temel düşüncelerinin farkına varabiliriz.

Bu da primitif olarak adlandırılan dinlerin özünde bulunan değerler hakkındaki daha derin bir, bugün hâkim olan büyük dini geleneklerin anlaşılmasında bir anahtar sağlar[29].

---

28 Hulktrantz, "An Ecological Approach", 147-48.

29 Hulktrantz, "Religio-ecological Approach", 228-229.

Dini-Ekolojik Yaklaşıma Yönelik Eleştiriler

Dini-ekolojik yaklaşımın dini, onun genel çevresel çerçevesi içinde araştırmayı kendisine bir metot kuralı olarak koymuş olması, ekonomik determinizm için bir vasıta olarak kabul edildiği eleştirisine, Hulktrantz, onun dini ifadenin şekilleriyle ve bu şekiller tarafından motive edilen hususi dini muhtevalarla ilgilendiğini nihai anlam ve değerin iletilmesiyle ilgilenmediğini söyler. Bu yüzden de onun anlayışına göre ekolojik yaklaşımda, nihai anlamın ve değerin tebliğine kesinlikle izin verilmez[30].

Dini-Ekolojik yaklaşıma yönelik bir diğer eleştiri de, bu yaklaşımın savunucularının dinin doğası ve kökeni hakkındaki bazı materyalistik açıklamaları onayladıkları şeklindedir. Hulktrantz bu yaklaşımı kullanan kimseler arasında böyle düşünenlerin olabileceğini kabul eder, ancak bunun, yaklaşımdan zorunlu olarak çıkması gereken bir yorum olmadığını söyler[31]. Dini-ekolojik yaklaşımda materyalizmi destekleyen ya da onu hedefleyen bir şey olmadığına dair bir örnek olmak üzere Hulktrantz, bir Yüce Varlık inancını ele alır. Ona göre böyle bir inancın kökenini hiçbir zaman ekolojik bir yaklaşımla açıklamak mümkün değildir. Bu, her ne kadar bu tür anlayışlar kültür tarafından nakledilse de onların kültürü aşan taraflarının da olduğunun bir göstergesidir[32]. Dini-ekolojik yaklaşımın yapabileceği/yaptığı yegane şey, bir Yüce Varlık düşüncesinin farklı kültürlerde aldığı şekillerin, söz konusu kültürlerin kültürel özleri tarafından belirlenmiş olduğunu ortaya koymaktır. Zira bilindiği gibi, Yüce Varlık düşüncesi her yerde aşkın bir tanrıyla özdeş olmak yerine, bazılarında hayvanların efendisi ve bazen da bir hayvan şeklinde tasavvur edilir[33].

Ayrıca, bir dinin ya da onun bir kısmının ekolojik terimlerle tasvirin, dini çevrenin etkisine indirdiği/indirebileceği, bu yüzden de indirgemeci bir yaklaşım olduğu eleştirisini Hukltrantz kabul etmez. Ona göre, dini-ekolojik yaklaşımla, bizatihi dini değerlere dokunulmaz; onların insanın psişik yapısında bir yere sahip olduğu kabul edilir. Yalnızca, kabilevi bir dinin şekillerinin anlamlı bir biçimde, bir bütün olarak kültürün ekolojik adaptasyonuyla

---

30 Hulktrantz, "Religio-ecological Approach", s. 222.
31 Hulktrantz, a. g. m. , s. 222.
32 Hulktrantz, "An Ecological Approach", s.
33 Hulktrantz, "Religio-ecological Approach", s. 222.

rin tarihsel geçmişiyle uğraşıldığında kullanılan metotlann gozden geçirilmeye yonelik bir ihtiyaç hissetmeleri, onda bu dinlerin incelenmesinde bir metot olarak dini-ekolojik yaklaşım düşüncesine yol açmış görünür. Bu yaklaşımının alt yapısını, yukarıda kısmen ifade edildiği gibi daha once çevreye yonelik çalışmalarda bulunan etnologlann özellikle de Steward'ın kültür ekolojisi yaklaşımında bulan Hulktrantz, onun metodunu dine uygulamaya çalışır ve bunu, "dini-ekolojik yaklaşım", "dine ekolojik bir yaklaşım" şeklinde isimlendirir ve çalışmalarının biiyuk bir kısmını bu bağlamda yapmaya çalışır.

Dini-ekolojik yaklaşımın neyle ilgilendiğine geqmeden once, Hulktratz'ın qevreden ne anladığı ve söz konusu çevrenin din üzerindeki etkisinin hangi alanlarda olduğunu görmek uygun olacaktır. Hulktrantz çevre ile "bir kültürde nicel olarak ölçülebilen demografi ve doğal kaynaklar kadar tabi çevreler, topografi, yaşam alanı ve iklimi" kasteder. Bu şekilde tanımlanan qevrenin din üzerindeki etkisine gelince, bu da iki şekilde kendisini gösterir:

1. Çevre dini eylemler ve anlayışlar için malzemeler sağlar. İlkel dinlerin biiyuk ölçüde hâkim doğal şartları yansıttığı qok iyi bilinir. Ritler, inançlar ve mitler doğal muhiti farklı yollarla kullanırlar.

a. Ritler doğrudan ekonomik ilerlemeyle ilişkilidirler ve onları bu yüzden var olan bitki örtüsü ya da hayvan topluluğuna gonderme yapan eylemleri takdim ederler. Avci toplumlarının av hayvanlanyla ilişkili, onlan andıran torenler yapmalan bu tiirden eylemlerdir.

b. Doğaüstü diinyayla ilgili inanqlar az çok duyular dünyasında görünen çevre, sosyal ve kültürel özellilikler model alınarak oluşturulur.

c. Mitler çok biiyuk ölçüde gelenek tarafından belirlenir. Onlar çok sıklıkla öykü anlatıcının etrafını kuşatan bolgenin genel tablosunu ve hayvanlarını yansıtır. Öte yandan belli alanların mitolojilerinde, belli doğal fenomenlerinin hâkimiyeti sıklıkla bu fenomenlerin bu alanlarda icra ettikleri baskın etkiyle ilişkilidir. Göksel ve yıldızlarla ilgili mitolojinin, açık ovalardaki goqebeler arasında özellikle bolca bulunması, bu açıdan bakıldığından kesinlikle bir tesadüf değildir[14].

---

14 Åke Hulktrantz, "An Ecological Approach to Religion", *Ethnos* **31** (1966), s. **143-44.**

karşılıklı etkileşim ve gerçekten onların kısmen bu siirec; tarafindan üretilmiş olduğunu ortaya koymaya çalışır[34].

Bütün bu tiir elegtirilere karşı Hulktrantz, hiçbir dinin ekolojik, ekonomik ya da teknik bir çevreden kaynaklanmadığını; yalnızca dini şekillerin boyle itkiler tarafından en azından belirlenebildiğini yani, dini şekillerin kiiltiirel ve dini gelenekler tarafindan biçimlendirildiğini unutmamamız gerektiğini söyler[35].

Ekolojik din yaklaşımına yönelik çok daha önemli olan bir başka itiraz da, kendisiyle özelliklerin kültürel oze ya da icada, yayılmaya ve kültürel mirasa atfedilip edilemeyeceğine hüküm vermeye yarayan sabit bir ölçünün olmadığı, şeklindeki bir itirazdır[36].

---

34 Hulktrantz, a g. m. , s. 226.
35 Hulktrantz. "An Ecological Approach", s. 141-42.
36 Hulktrantz, "Religio-ecological Approach", s. 232.